

XALQARO AMALIYOTDA KORXONALARNING TOVAR MODDIY ZAXIRALARI VA ULARNI TEJASHNI TAKOMILLASHTIRISH

Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti

Djumayeva Guzal Axtamovna, assistent

Buxgalteriya Hisobi va Menejment fakulteti talabasi

Toliboyeva Dinara

Buxgalteriya Hisobi va Menejment fakulteti talabasi

Abdurashidov Xurshid

Annotatsiya

Zamonaviy globallashuv sharoitida korxonalarning raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishi to'g'ridan-to'g'ri ularning tovar-moddiy zaxiralarini samarali boshqarish qobiliyatiga bog'liq. Tovar-moddiy zaxiralar korxona faoliyatining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi, moliyaviy talablarga javob bera oladigan liquidity manbai hisoblanadi va korxona qiymatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston iqtisodiyoti jahon bozori bilan integratsiyalashgan sari, mahalliy korxonalar uchun milliy buxgalteriya standartlari (BHMS) va Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida zaxiralarni boshqarish amaliyotini solishtirib o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada O'zbekistonning normativ-huquqiy bazasi bilan xalqaro tajribalar qiyosiy tahlil qilinadi, ular orasidagi farqlar aniqlanadi va mahalliy korxonalar samaradorligini oshirish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: TMZ, tejash, boshqarish, korxona, ehtiyoj, rentabellik, raqobat, xalqaro amaliyot, iqtisodiyot.

Kirish.

O'zbekistonda Tovar-Moddiy Zaxiralarni Boshqarishning Huquqiy Asoslari

O'zbekiston Respublikasida tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olish va boshqarish **normativ-huquqiy bazasi** aniq tartibga solingan. 2019-yil 14-yanvarda

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 3120-sonli buyrug‘i bilan “Tovar-moddiy zaxiralar” mavzusidagi 7-sonli Budjet hisobi standarti (BHS) joriy etildi, u 2020-yil 1-yanvardan kuchga kirdi. Ushbu standart budjet tashkilotlari, davlat maqsadli jamg‘armalari va boshqa budjetdan tashqari jamg‘armalari faoliyati uchun mo‘ljallangan bo‘lib, zaxiralarni hisobga olishning **asosiy vazifalari** sifatida quyidagilarni belgilaydi: zaxira va xarajatlarning belgilangan me‘yorlarini kuzatish, foydalanilmaydigan materiallarni o‘z vaqtida aniklash, tashkilot omborlaridagi qoldiqlar haqida aniq ma’lumot olish.

Standartga muvofiq, tovar-moddiy zaxiralarga quyidagilar kiradi: oziq-ovqat mahsulotlari, xizmat ko‘rsatish va qurilish materiallari, asosiy vositalar uchun ehtiyot qismlari, strategik zaxiralar (masalan, energiya resurs zaxiralari), muomalaga chiqarilmagan pul belgilari va tashkilotda tayyorlangan tayyor mahsulotlar. Zaxiralar tashkilotga quyidagi yo‘llar bilan kirim qilinishi mumkin: yetkazib berish shartnomasi bo‘yicha xarid qilinishi, beg‘araz kelib tushishi (hadya shartnomasi bo‘yicha), uzoq muddatli aktivlar tarkibidan o‘tkazilishi yoki tashkilotning o‘zida tayyorlanishi.

Buxgalteriya hisobi sohasida muhim hujjat 2006-yil 17-iyulda tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi Milliy standarti (4-sonli BHMS) “Tovar-moddiy zaxiralar” (yangi tahriri) hisoblanadi. Unda aktiv sifatida tan olish uchun quyidagi shartlar ko‘rsatilgan: aktiv bilan bog‘liq kelgusidagi iqtisodiy naf kelishiga ishonch mavjud bo‘lishi, aktiv qiymatini ishonchli baholash mumkin bo‘lishi va unga bo‘lgan mulk huquqining o‘tishi. Ushbu me‘yoriy hujjatlar O‘zbekistonda zaxiralarni boshqarishning **mohiyati va cheklovlarini** aniq ko‘rsatib beradi.

Xalqaro Amaliyotda Tovar-Moddiy Zaxiralarni Boshqarish

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS), xususan 2-sonli MHXS “Zahiralar”, bu sohada dunyo miqyosida qabul qilingan asosiy ko‘rsatma hisoblanadi. Ushbu standartga muvofiq, zaxiralar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: odatdagi faoliyat doirasida sotish uchun mo‘ljallangan aktivlar, sotish uchun ishlab chiqarish jarayonida bo‘lgan aktivlar yoki ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladigan xom-ashyo va materiallar. Xalqaro amaliyotda zaxiralarning tannarxi quyidagi formulalar asosida hisoblanadi: **Zahiralar Tannarxi (ZT)**

= **Zahiralar Xarid Tannarxi (ZXT) + Zahiralarini Qayta Ishlash Tannarxi (ZQIT) + Boshqa Overxedlar (BO).**

Xalqaro standartlar zaxiralarni baholashda **moslashuvchanlik va iqtisodiy mohiyat** tamoyillarini ustuvor qo'yadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moddiy aktivlarning mavjudligi korxonalarning moliyaviy qarorlariga, jumladan, qarz mablag'larini jalb qilish qobiliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Aniqrog'i, moddiy aktivlar qarz kafolati sifatida ishlatilishi mumkin, bu esa kreditorlar va investorlar oldida axborot assimetriyasini kamaytiradi va kapital narxini pasaytiradi. Bu holat, ayniqsa, kichik va o'rta korxonalar (KKK) uchun muhim ahamiyatga ega, ular ko'pincha moliyaviy bozorlarga cheklangan kirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xalqaro amaliyotda zaxiralarni boshqarishning zamonaviy usullari, jumladan, "Aniq vaqtda yetkazib berish" (Just-in-Time), "Ishlab chiqarishni rejalashtirish va boshqarish" (ERP) tizimlari va "Zanjirni boshqarish" (Supply Chain Management) kabi yondashuvar keng qo'llaniladi. Ushbu usullar orqali korxonalar zaxira qoldiqlarini minimallashtirish, aylanma mablag'lardan samarali foydalanish va xarajatlarni optimallashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbekiston va Xalqaro Amaliyotlarning Qiyosiy Tahlili

Quyidagi jadvalda O'zbekiston milliy standartlari va xalqaro amaliyotlar orasidagi asosiy farqlar jamlangan:

Taqqoslash parametrlari	O'zbekiston Milliy Standartlari (BHMS/BHS)	Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (MHXS)
Asosiy maqsad	Normativ talablarga rioya qilish, davlat nazorati	Investorga qaror qabul qilish uchun foydali axborot berish, bozor ishtirokchilarining qiziqishlarini qondirish

Taqqoslash parametrlari	O‘zbekiston Milliy Standartlari (BHMS/BHS)	Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (MHXS)
Zaxiralar tannarxini aniqlash	Aniq metodologik ko‘rsatmalar, chet el valyutasidagi zaxiralar Markaziy bank kursi bo‘yicha qayta hisoblanadi	Kengroq iqtisodiy tamoyillar, kompaniyaning professional bahosiga ko‘proq ishonch (masalan, sotish narxida hisobga olish)
Buxgalteriya hisobidagi aks ettirish	Ko‘proq shakliyl talablar va yaxlit ko‘rsatkichlar	Iqtisodiy mohiyatga e’tibor, faoliyat turiga qarab detallashtirilgan ma’lumotlar
Moddiy aktivlarning moliyaviy roli	Asosan balansda aks etishi va amortizatsiyasi	Qarz olishda kafolatlash vositasi, kapital narxini pasaytirish va axborot assimetriyasini kamaytirish omili sifatida chuqur tahlil qilinishi
Rivojlanish istiqbollari	Xalqaro standartlarga bosqichma-bosqich yaqinlashish (masalan, MHXSga o‘tish bo‘yicha PQ- 4611 qarori)	Innovatsion texnologiyalar (AI, IoT, blokcheyn) va barqarorlik tamoyillarini integratsiyalash, doimiy takomillashtirish

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, asosiy farq **yondashuvning mohiyatida** namoyon bo‘ladi: O‘zbekiston standartlari normativ boshqaruv va nazoratga qaratilgan bo‘lsa, xalqaro standartlar bozor ishtirokchilarining axborot ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. O‘zbekiston 2020-yildan boshlab aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari va yirik soliq to‘lovchilarni MHXSga o‘tishga majbur qilgan holda, ushbu tafovutni kamaytirishga intilmoqda.

Taklif va Xulosalar

O‘zbekiston korxonalarining zaxiralarini boshqarish samaradorligini oshirish va xalqaro bozorda raqobatbardoshligini mustahkamlash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. **Normativ bazani uzluksiz takomillashtirish:** O‘zbekistonning milliy buxgalteriya standartlarini MHXS tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish jarayonini davom ettirish, ammo mahalliy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirilgan holda.
2. **Kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish:** Korxona xodimlarini nafaqat milliy, balki xalqaro buxgalteriya hisobi va zaxiralarni boshqarish (logistika) standartlari bo‘yicha malakasini oshirish.
3. **Zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishni rag‘batlantirish:** Omborxona boshqaruv tizimlari (WMS), korporativ resurslarni rejalashtirish (ERP) tizimlari va boshqa raqamli yechimlardan foydalanish orqali zaxiralar holatini real vaqt rejimida monitoring qilish va boshqarish imkoniyatini yaratish.
4. **Moddiy aktivlarning moliyaviy roli haqida tushunchani kengaytirish:** Korxonalarga o‘z moddiy zaxiralarini nafaqat ishlab chiqarish resursi, balki moliyaviy instrument (masalan, kafolatlash vositasi) sifatida ham qarashni o‘rgatish, bu ularning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.
5. **Xalqaro tajribalarni o‘rganish va moslashtirish:** Muvaffaqiyatli xalqaro amaliyotlarni (masalan, Yaponiyaning “Aniq vaqtda yetkazib berish” tizimi) mahalliy sharoitga moslashtirib joriy qilish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, O‘zbekiston tovar-moddiy zaxiralarni boshqarish sohasida aniq normativ-huquqiy baza va amaliy tajribaga ega. Biroq, jahon iqtisodiyoti bilan chuqurroq integratsiyalashish zarurati mahalliy korxonalarni xalqaro standartlar va ilg‘or amaliyotlarga muvofiqlashtirishni talab qilmoqda. Milliy normalarni saqlab qolgan holda MHXS tamoyillarini asta-sekin qabul qilish, texnologik innovatsiyalarni joriy etish va mutaxassislar malakasini oshirish orqali O‘zbekiston

korxonalari nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro raqobat maydonida ham muvaffaqiyatli ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. <https://lex.uz/docs/-4160402?ONDATE=28.07.2021%2000>
2. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/accounting/what-are-tangible-assets/>
3. <https://lex.uz/mact/-1026483>
4. <https://www.scribd.com/document/963187679/TOVAR-MODDIY-ZAXIRALAR-HISOBI-kurs>
5. <https://lex.uz/uz/docs/-1026483?ONDATE=13.06.2017>
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/tovar-moddiy-zaxiralar-hisobini-mhxsga-muvofiq-yuritishning-ahamiyati>
7. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8767041/>